

Римар Н. Ю.,

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри славістичної філології, педагогіки та методики викладання
Білоцерківського національного аграрного університету

ЧАСОВИЙ МОДУС В АРХІТЕКТОНІЦІ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ НІНИ БІЧУЇ

Анотація. У статті проаналізовано особливості часової організації нарративу художньої прози Ніни Бічуї. Доведено, що хронос творів письменниці разом із топосом витворюють цілісну художньо-естетичну систему, для якої властиві традиційні ознаки і власне авторські константи. Часовий модус розглянуто крізь призму особистісних інтерпретацій авторки. З'ясовано, що час, зреалізований опозиційними категоріями, має переважно анахронічний вияв, для якого характерні аналепсис і пролепсис. Установлено, що для аналізованих текстів притаманні такі часові зв'язки: нелінійність, паралельне зосередження наратора в різних локусах, персональне сприймання часу.

Ключові слова: час, наратив, художня проза, Ніна Бічуя, аналепсис, пролепсис.

Постановка проблеми. У зв'язку зі змінами викладової манери української прози другої половини ХХ ст., коли відбувається руйнування класичної фабули, сюжет набуває поліваріантних ознак, а художнє мислення стає фрактальним, проходять модифікації часової організації художнього твору. Нове представлення часових відношень ґрунтується на сполученості лінійного й циклічного часу. Художня проза досліджуваного періоду демонструє, з одного боку, лінійний характер викладу подій, для якого властива часова детермінація того, про що наратує оповідач (розповідач), і того, коли відбувається нарація. З іншого боку, для творів характерний анахронічний стиль наратування. Саме ця наративна стратегія часової репрезентації подієвого ряду більш уявляє рецептивну складову частину естетичної комунікації, деталізує на первинному зображенні, глибше розкриває характер персонажа [1].

Оригінальною в контексті наративної організації часового модусу зазначеного періоду є епіка Ніни Бічуї – письменниці, художній стиль якої чітко вирізнявся поряд із соціалістичним декларативним письмом інших літераторів глибоким психологізмом, інтелектуальною напругою, «елегантністю та естетичністю, стрімкістю польоту авторської уяви» (за В. Габором). Авторка у творах зосереджена у власній часово-просторовій площині, що формує певну естетичну систему й засвідчує відчуття плину часу та самокалібрації у просторовому континуумі й речовому світі. У зв'язку із цим актуальним, з нашого погляду, є дослідження часового модусу як одного з визначальних (поряд із просторовим, що становлять єдине поняття – хронотоп) в архітектоніці художніх текстів Ніни Бічуї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні і зарубіжні літературознавці неодноразово звертали увагу на часовий модус, аналізуючи наративний формат художньої прози, завжди розглядали часову константу переважно через систему хронотопу, нерозривно пов'язуючи час із

простором (М. Бахтін [2], Ю. Лотман [3], О. Кандразкіна [4], Н. Копистянська [5; 6; 7], Т. Пастушак [8] тощо). На хронотопний аналіз тексту у світлі філософсько-історичних підходів до вивчення літератури звернув увагу Ю. Бондаренко [9]. Часову організацію як складову частину нарративу художньої прози дослідили Л. Гижа (роман Юрія Яновського) [1], К. Дронь (проза Івана Франка) [10], О. Капленко (творчість Валер'яна Підмогильного) [11], О. Кискін (постмодерністичні романи) [12], Т. Пастушак (повісті Михайла Стельмаха) [8] та ін. Ґрунтовим є монографічне дослідження Н. Копистянської «Час і простір у мистецтві слова», у якому авторка диференціювала художній і нехудожній час, дала докладну дефініцію терміну [7]. Поняття часу як темпорального коду структури людського досвіду обґрунтувала Л. Тарнашинська [13].

Слушною видається класифікація О. Чернишової, яка вказує на такі антиномії вияву часу: безмірність – миттєвість; одновимірність – хід часу; двовимірність – «час у часі». Ю. Руднев виокремлює в художньому творі авторський/неавторський, міфопоетичний/художнього тексту хронотопи [12, с. 7–10]. Щодо теорій власне часу, то важливою є класифікація Ю. Лотмана, відповідно до якої існує час фабульний (події відбулися у хронологічній послідовності), сюжетний (порядок художньої організації подій), наративний (коли й ким про події повідомлено) [3, с. 123–130].

Час через призму свідомості у новелах Ніни Бічуї проаналізувала М. Котик-Чубінська [14]. Зважаючи на думку літературознавців, що Ніна Бічуя «владно і вільно, по-королівськи поводить себе з такою онтологічною категорією буття, як час: вона не підкоряється його лінійності» [14], доцільно більш глибоко дослідити часовий модус в архітектоніці всіх прозових творів письменниці (не лише новел, але й повістей), охарактеризувати його як важливу наративну стратегію і невіддільну складову частину художнього хронотопу. Відомо, що будь-який художній твір демонструє закінчену нарацію, рівнозначну художньому часові. У наративному вимірі час відображає співвідношення подій, асоціативні, причинно-наслідкові і психологічні зв'язки між ними, творить складний ряд подій, розташованих у порядку сюжетного розгортання твору. У тексті виникає дві часові осі: «всіх розповіді» і «всіх описуваних подій». При цьому «всіх розповіді» є одновимірною, тоді як «всіх описуваних подій» багатомірною [15, с. 123].

Мета статті – проаналізувати особливості часової організації нарративу художньої прози Ніни Бічуї; довести, що хронос творів письменниці разом із топосом витворюють цілісну художньо-естетичну систему, для якої властиві як традиційні ознаки, так і власне авторські константи; розглянути час крізь призму особистісних інтерпретацій автора.

Матеріалом дослідження слугують такі збірки художньої прози Ніни Бічуї: «Звичайний шкільний тиждень» (1973 р.), «Яблуна і зернятко» (1983 р.), «Бенефіс» (1990 р.), «Шпага Славка Беркути» (2010 р.), «Великі королівські лови» (2011 р.).

Виклад основного матеріалу. Хронос у прозі Ніни Бічуї далекий від реальних вимірювань, бо він повністю демонструє ознаки художньо-психологічного часу, представлено-го внутрішніми монологами, спогадами, снами, подієвою паралельністю. Неодноразово контент минулого розповідач/оповідач подає через акцентуацію тодішнього мовного контексту, що засвідчує відображення стильовою манерою часової перспективи наративу («Буєсть Митусина», «Великі королівські лови», «Сотворіння тайни», «Мед мудрості нашої» тощо). Загалом для наративу прози письменниці характерний амбівалентний хронотоп, що передбачає розгортання подій у кількох просторово-часових вимірах, межі між якими у художньому плані часто дуже розмиті. Екстрадієгетичний наратор у повісті «Шпага Славка Беркути» в невеликому епізоді про Львів зводить до купи абсолютно віддалені події: винайдення металевих ободів до коліс у XV ст., відкриття першої у Львові аптеки у XVII ст., запалення газових ліхтарів перед ратушею після Другої світової війни двадцять років тому [17, с. 100]. Часто наратор для особливого художнього ефекту через наратив одного з персонажів поєднує зовсім неспов'язані хронотопні пласти: розповідь про татарських лучників – середньовічних школярів – воїнів, що билися з німецькими полками – князівну-галичанку тощо [17, с. 101].

Моделюючи художній світ, наратор прози Ніни Бічуї постійно зміщує часово-просторові пласти, накладає хронотопні площини одна на одну, призупиняє дію астрономічного часу й руйнує межі реального. Це підтверджують такі наратори із творів письменниці: Юрій Котермак із Дрогоби́ча 1467 р. розмовляє із сучасником авторки 1967 р. («Дрогоби́цький звіздар»), кріпаки князя Давида Еріставі (перша половина XIX ст.) грають мелодію Штрауса на честь художника Піросмані, грузинський народний театр беріків замовляє біля хати, де помер Ніко Піросмані («Спогад про Грузію»). Цю особливість виразно підкреслює також наратор у творі «Дрогоби́цький звіздар», зауваживши, що хоча події, які віддалені п'ятьма століттями, мають зовсім різну історичну вартість і виглядають абсолютно несумісними, усе ж лежать в одній площині [19, с. 25].

Часто в наративному плані Ніна Бічуя по-художньому оригінально співставляє різні хронотопні межі, що здається, ніби вони реально існують в одному часовому вимірі. Так, у творі «Показія, або...» минулі події зведені до теперішнього статусу: «<...> дитячі колготки сушаться на подвір'ї, де мешкав у 1823 році Адам Міцкевич» [19, с. 152]. Як бачимо, деталізований виклад створює ефект художньої достовірності. Не менш унікальною здатністю наратора досліджуваних текстів є умисне поєднання майбутнього, минулого і теперішнього часу щодо однієї і тієї самої події у творі «Буєсть Митусина», а також одночасовість явищ, зафіксованих у цьому творі. Про те, що різні часові виміри взаємозалежні один від одного, стверджує оповідач у творі «Показія, або...», мандруючи вулицями старого Вільнюса: «XVI століття живе у XX, XX – живе у XVI» [19, с. 153]. Ця думка вкотре підтверджує вічну істину, що час рухається по колу.

Установлюємо, що хронос у прозі Ніни Бічуї має семіотичну природу, наратор визначає так званий «знак часу» («Квітень у човні»).

Також необхідно вказати на виявлення наративного часу в окремих творах Ніни Бічуї, де часто він має модифікований вигляд. Ознаки наративного часу простежуємо у текстах із нефінальністю чи порушеною хронікальністю фабули. Незакінчену часову перспективу мають твори, у яких відсутній фінал як такий: «Великі розквітлі магнолії», «Недобре дівчисько», «Поазія, або...» та ін. Виразна трансформація наративного часу присутня в новелі «Стиглі яблука на Спасі», де кінцівку репрезентовано як експозицію, з якої розгортається наратив твору. Ознаки хроносу виразні у текстах, де стиль ведення розповіді нагадує літописний виклад подій: «Дрогоби́цький звіздар», «Великі королівські лови», «Буєсть Митусина», «Сотворіння тайни».

Наративна організація часового модусу у прозі Ніни Бічуї передбачає також персонажне сприймання часу. Майже у всіх творах письменниці як на підлітково-учнівську, так і на філософсько-гуманістичну, театральньо-мистецьку, урбаністичну, історичну тематику людська індивідуальність у часовому перебігу подана переважно в бінарному плані через семантику домінуючої художньої категорії «молодше – старше покоління». Ця категорія провідна і зреалізована різнотипними образами – представниками молодих чи старших людей. Дуже виразна ця образна опозиція у творі «Яблуна і зернятко», наратив якого побудовано на співставленні розповіді про двох персонажів – молоду актрису Ксеню Будняк, яка тільки починає працювати в театрі, і Стару Актрису, котра вже на фініші театральної кар'єри. Уже саме найменування останньої вказує на важливість часового фактора у змалюванні образу. У слова Старої Актриси вкладено наратором важливе усвідомлення того, що в сучасності повинна бути відкрита дорога молодим талантам, які нічим не гірші від попередників, оскільки погляди на мистецтво вже інші [17, с. 46].

Виявами анахронічного зображення подій у прозі є аналепсис і пролепсис. Аналепсис – форма вираження анахронії, охарактеризована поверненням наратора в минуле, яке відноситься до «теперішнього» моменту; відновлення однієї чи кількох подій, що трапилися раніше. Наратор в одному із творів зазначає, що повернутися в минуле й позаминуле легше, ніж усвідомити, що минуле й позаминуле знаходяться в теперішньому часі [19, с. 141]. Ретроспекція у творах Ніни Бічуї має як традиційний, так і власне авторський вияв: вона може зводитися до одного дня, як, наприклад, у новелі «Камінний господар», де розповідь оснований на поверненні у день, коли помер Сталін. З іншого боку, може мати розширений модус минулого: розповідь про часи Київської Русі і правління Данила Галицького («Буєсть Митусина»), про голод і колективізацію («Камінний господар»), Гайдамаччину («Великі королівські лови»), хрещення на Русі («Сотворіння тайни»), війну, спалювання відьом («Показія, або...»). У творі «Спогад про Грузію» за допомогою ретроспективного наративу реально відтворено столітню історію Тбілісі. Інколи наратор вдається до неточного зображення чи уникає деталізованої характеристики події, зауваживши в ремарці одного із творів: «<...> уже не пригадую, як то було» («Камінний господар»).

Яскравим свідченням анахронічного наратування у прозі Ніни Бічуї є звернення до спогаду як важливого

хронотопного прийому: згадка Стефка про купання у крижаному потоці, про бабу і співучу липу; спомин Славка про перебування в дитячому садочку в той момент, коли він проходить повз нього; мамина розповідь про побачені міста, спогад про тата («Шпага Славка Беркути»); згадка Роми про поїздку подруги до Африки («Яблуна і зернятко»); спогад наратора-персонажа про сивого чоловіка з дитинства («Земля»). Наскрізь переплетена спогадами розповідь актриси Ксені Бортяк у повісті «Яблуна і зернятко». Неодноразово саме через спогад наратор повертає розповідь в інший ретроспективний простір – дитинство, молодість, пам'ятні життєві події. Спогад допомагає персонажу твору «Мед мудрості нашої» заповнити прірву, що зветься часом [19, с. 66]. Удаючись до філософських розмірковувань у творі «Показія, або...», я-наратор приходить до висновку, що спогад – це все, що колись було [19, с. 144], в іншому творі він зауважує: «*І в тому найдивовижніша властивість спогаду: все це може відбуватися водночас*» [18, с. 473]. Звернення до спогаду як виразної ознаки фабульного простору визначає власне авторську манеру викладової тактики письменниці.

Не менш важливим часовим прийомом, застосованим Ніною Бічуєю, є пролепис. Наратор текстів неодноразово оперує пролеписними моментами, створюючи ефект амбівалентного художнього світу. Такі приклади виявляємо у повісті «Звичайний шкільний тиждень», де розповідається про те, як колись Олександра Антонівна увійде у свій дім [16, с. 77]; оповіданні «Терра інкогніта» в епізоді, коли я-наратор відкрито зізнається в боязні; у творі «Показія, або...» я-наратор розмірковує над тим, що буде, якщо вона розпродасть усі свої книжки [19, с. 147], в іншому разі: що було б із нею, якби сіла в той фатальний автобус [19, с. 150]. Неодноразово в оповідальній тактиці аналізованої прози застосовано прийом філософського пролепису: наратор обдумує, що буде, коли «*згинуть всі пейзажі*» («Показія, або...») [19, с. 147]. Момент умисного забігання наперед формує наративне тло повісті «Біла Віла», де повідомлено, що через століття прийде пізнання про спорідненість Віли, Мавки і Лесі України. Анахронічний спосіб викладу подій моделює стрибкоподібний сюжет і більше акцентує увагу на людській індивідуальності в часовому перебігу. Попри звернення в наративному плані Ніни Бічуї до минулого, важливим усе ж постає теперішнє, тобто те, що відбувається в реальному часі. Підтвердженням цього є епізод із твору «Яблуна і зернятко», коли у полі зору молодої художниці перебуває не старе місто і будинок із фронтоном зі стародавніх міфів, а хлопчики, котрі живуть нинішнім днем [17, с. 18].

Висновки. Отже, дослідження часового модулю як важливого засобу в наративному моделюванні художньої прози Ніни Бічуї засвідчило, що для аналізованих текстів на наративному рівні властиві такі вияви часових зв'язків: «просування» наратора між різними часовими вимірами, паралельне зосередження персонажів та наратора в різних локусах, персонажне сприйняття часу. Час в аналізованій прозі зреалізований здебільшого опозиційними категоріями. Часові координати досліджуваних текстів визначають й інтертекстуальні зв'язки, які розширюють простір твору і стають місцем перетину різних часових модусів.

Перспективними у цьому напрямі дослідження можуть бути студії щодо вивчення взаємозв'язку часу і простору у

прозі, а також часового моделювання урбаністичного наративу художніх творів Ніни Бічуї.

Література:

1. Гиза Л. Часова організація наративного дискурсу в романі Юрія Яновського «Майстер корабля» / Л. Гиза // Наукові записки. Серія «Літературознавство». – 2003. – Вип. XIII. – С. 35–49.
 2. Бахтин М. Форми времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике / М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики: Исследования разных лет. – М.: Художественная литература, 1975. – С. 234–407.
 3. Лотман Ю. К проблеме пространственной семиотики / Ю. Лотман. – СПб.: Искусство, 2000. – 442 с.
 4. Кандразкина О. Категории пространства, времени и хронотопа в художественном произведении и языковые средства их выражения / О. Кандразкина // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. Серия «Филология». – 2011. – Т. 13. – № 2 (5). – С. 121–122.
 5. Копистянська Н. Хронотоп як аспект вивчення слов'янського романтизму (на матеріалі західнослов'янських літератур у європейському контексті) / Н. Копистянська // Слов'янські літератури: доп. XII Міжнар. з'їзд славістів. – К., 1998. – С. 57–74 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rastko.rs/rastko/>.
 6. Копистянська Н. Напрями вивчення часу і простору в літературознавстві слов'янського світу / Н. Копистянська, Н. Григораш // Слов'янські літератури: доп. XIII Міжнар. конгр. славістів (15–21 серпня 2003 р., м. Любляна). – К., 2003. – С. 5–35 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rastko.rs/rastko/delo/11892>.
 7. Копистянська Н. Час і простір у мистецтві слова: [монографія] / Н. Копистянська. – Л.: ПАІС, 2012. – 344 с.
 8. Пастушак Т. Естетичні функції хронотопу в наративній структурі повістей Михайла Стельмаха / Т. Пастушак // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Літературознавство»: збірник наукових праць / за ред. д. ф. н. Н. Полпавської. – Вип. 27. – Тернопіль: ТНПУ, 2009. – С. 316–326.
 9. Бондаренко Ю. Хронотопний аналіз тексту у світлі філософсько-історичних підходів до вивчення літератури / Ю. Бондаренко // Українська мова та література в школі. – 2007. – № 4. – С. 21–25.
 10. Дронь К. Модель циклічного часу в художній прозі І. Франка / К. Дронь // Наукові праці: наук.-метод. журнал. Серія «Філологія. Літературознавство». – 2008. – Т. 80. – Вип. 67. – С. 108–113.
 11. Капленко О. Урбаністичні уявлення В. Підмогильного у світлі Шпенглерівської концепції / О. Капленко // Слово і Час. – 2002. – № 8. – С. 79–83.
 12. Кискін О. Урбаністичний хронотоп в постмодерністському романі: автореф. дис. ... канд. філол. наук.: спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / О. Кискін; НАН України; Ін-т літератури ім. Т.Г. Шевченка. – К., 2006. – 20 с.
 13. Тарнашинська Л. Час у творчості Ліни Костенко як темпоральний код структури людського досвіду / Л. Тарнашинська // Слово і час. – 2005. – № 6. – С. 42–52.
 14. Котик-Чубінська М. Час та свідомість у новелах Н. Бічуї / М. Котик-Чубінська // ЛітАкцент [Електронний режим]. – Режим доступу: <http://litakcent.com/2012/07/17/chas-ta-svidomist-u-novelah-niny-bichuji>.
 15. Николина Н. Филологический анализ текста / Н. Николина. – М., 2003. – С. 123–127.
- Використані джерела**
16. Бічуя Н. Звичайний шкільний тиждень: повість / Н. Бічуя. – К.: Веселка, 1973. – 157 с.
 17. Бічуя Н. Яблуна і зернятко: повісті та оповідання / Н. Бічуя; худож. Н. Ніколайчук. – К.: Веселка, 1983. – 216 с.
 18. Бічуя Н. Бенефіс: повісті / Н. Бічуя. – К.: Дніпро, 1990. – 476 с.
 19. Бічуя Н. Великі королівські лови: новели та візії / Н. Бічуя. – Л.: Піраміда, 2011. – 192 с.

Рымар Н. Ю. Временной модус в архитектонике произведений Нины Бичуи

Аннотация. В статье проанализированы особенности временной организации нарратива художественной прозы Нины Бичуи. Доказано, что хронос произведений писательницы вместе с топосом создают целостную художественно-эстетическую систему, для которой свойственны традиционные признаки и собственно авторские константы. Часовой модус рассмотрено сквозь призму личностных интерпретаций автора. Установлено, что время реализовано оппозиционными категориями, оно имеет преимущественно анахроничное проявление, для которого характерны аналепсис и пролепсис. Рассматриваемым текстам присущи такие временные связи: нелинейность, параллельное сосредоточение нарратора в различных локусах, персонажные восприятия времени.

Ключевые слова: время, нарратив, художественная проза, Нина Бичуя, аналепсис, пролепсис.

Rymar N. Time mode in the architectonics of the stories of Nina Bichuia

Summary. The article analyzes the features of temporary organization of the narrative of art prose by Nina Bichuia. It is proved that the chronos of the writer's works, together with the topos, create an integral artistic and aesthetic system, for which traditional signs and the author's constants are inherent. The hour mode is considered through the prism of the author's personal interpretations. It is established that time is realized by oppositional categories, it has mainly an anachronistic manifestation, for which analepsis and prolepsis are characteristic. For the texts under consideration, such temporary connections are inherent: non-linearity, parallel concentration of the narrator in different loci, personal perceptions of time.

Key words: time, narrative, artistic prose, Nina Bichuia, analepsis, prolepsis.